

Протидія наркозлочинності час змінити парадигму

Помилка 1. Одержимість постачальниками

У нестримній війні з наркотиками влада концентрує всю свою увагу на постачальниках – продавцях – в той час як існують ознаки того, що куди логічніше було б звернути увагу на суб'єктів попиту. Чисельні приклади з очевидністю свідчать, що немає прямого зв'язку між знищенням сировинних плантацій та роздрібними цінами, адже ці витрати повністю несуть виробники через те, що вартість сировини – коноплі або маку – дуже низька, тож вона і не може вплинути на ціну кінцевого продукту. За нашими підрахунками навіть двократне зростання вартості сировини додасть менше 1% до вартості готового продукту. Тому націлюватися потрібно на той кінець ланцюжка поставок, який розташовується вже в безпосередній близькості до споживачів. Тільки конфіскація товару, що помітно здорожчав, зможе завдати відчутної шкоди наркокартелю.

Є ще одна причина, з якої вплив на постачальників найчастіше виявляється малоефективним. Зазвичай якщо ціна продажу зростає, то попит повинен знижуватися. Однак, знижується він не завжди однаково. Попит на деякі наркотики дуже еластичний. Це означає, що навіть за невеликого підвищення ціни може трапитись різкий обвал продажів. На інші ж наркотики попит нееластичний – тобто споживачі будуть купувати стільки ж, скільки і раніше, навіть при значному підвищенні ціни. Виміряти еластичність попиту на наркотики не так-то просто, адже дані за цінами і обсягами споживання не дуже точні і надійні. Однак, судячи з усього, попит на заборонені речовини відрізняється досить низькою еластичністю. Так, еластичність попиту на марихуану становить 0,33 – тобто 10% зростання ціни знизить споживання всього на 3,3%¹. При підвищенні ціни на кокаїн на 10%, кількість споживачів знизиться на 1,7%, героїну – менш ніж на 1 %.

¹ Економіка марихуаны / Мнения. URL: <https://republic.ru/posts/1491993> (дата звернення 22.01.2020).

Припущення про нееластичність попиту наркотиків за ціною, в принципі, відповідає навіть здоровому глузду. Особливо якщо мова йде про речовину, що викликають сильну залежність. Навряд чи вона відмовиться від чергової дози тільки тому, що ціна трохи підросла. Аналогічні висновки можна зробити і щодо такої сфери діяльності транснаціональної злочинності як нелегальна міграція. Очевидно, що попит на ці послуги настільки ж нееластичний, як і на наркотики. З початку Арабської весни, війни в Сирії, Лівії, Іраку кратне підвищення ціни переїзду до заможної Європи не відбило бажання у біженців шукати кращої долі на чужині.

З нееластичності попиту на незаконні товари та послуги випливає два висновки, які ускладнюють боротьбу зі злочинністю через придушення пропозиції. По-перше, навіть значні успіхи влади у підвищенні ціни на наркотики (або на послуги «транспортування») лише трохи знизять обсяг їх споживання. При цьому державі доведеться витратити колосальні зусилля і ресурси. По-друге, помітне зростання ціни разом з невеликим падінням попиту будуть надалі підвищувати капіталізацію ринку. Ну і який же це «успіх»? Уявіть, що в якомусь містечку конкуруючі дилери разом продають по кілограму марихуани на тиждень. Один грам коштує 250 грн², тоді їх сумарна виручка складе 250 000. Посилення поліцейського нагляду змушує дилерів підняти ціни на 10%, тобто один грам тепер обійдеться в 275 грн. Якщо вірити еластичності, наведений вище, то попит на товар впаде на 3,3%, а щотижневий обсяг продажів знизиться до 967 грам. Але загальна виручка зросте вже до 265 925 грн. Успішні дії поліції призвели до зниження попиту, але за рахунок зростання цін обсяг ринку теж збільшився.

А що, якщо держава зосередиться на попиті? Давайте знову повернемося до нашого містечка і припустимо, що місцева влада провела агітаційно-пропагандистську роботу проти наркотиків: запустили рекламну кампанію; зробили більш доступним відпочинок для молоді; розробили чат-

² Купити каннабіс в Україні можна в два кліка — это легко и недорого, хоть и незаконно / theБабель. URL: <https://thebabel.net/texts/24920-shishki-po-novoy-pochte-prazdnichnye-akcii-i-skidki-kak-v-ukraine-rabotaet-chernyy-rynok-kannabisa-i-kto-s-nim-boretsya> (дата звернення 22.01.2020).

бот і так далі. Попит упав. Через це дилери будуть змушені знизити ціни, адже тепер вони будуть боротися за куди меншу кількість споживачів. Так знизиться не тільки споживання, але і ціни – подвійний удар по ринку наркотиків. За цією ж логікою можна впливати і на інші нелегальні ринки. Замість того, щоб відловлювати шісток, було б куди логічніше відняти попит на пропоновані ними послуги. Це можна зробити як пряником (наприклад, через доступ до медичної реабілітації), так і батоном (через примусове лікування). У будь-якому випадку, якщо знизити число бажаючих скоштувати забороненого, то, слідом за цим, зменшиться не тільки кількість «таємних стежок», а й ціна на послуги кур'єрів.

Незалежно від галузі – будь то наркотики, міграція чи щось інше – суть заходів залишається тією ж. Вплив на пропозицію буде лише знижувати попит, але збільшувати не тільки ціни, а й доходи злочинців. А ось вплив на попит призведе до зниження і того, й іншого.

Помилка 2. Спочатку заощадили – потім розплачуємося

Україна – це країна великих можливостей. Але звісно не для всіх. Корупція призводить не лише до очевидних негативних наслідків у вигляді обмеження й без того небагатих ресурсів, які має змогу виділити Українська держава на зброю та спеціальну техніку. Вона відлякує від кооперації з Україною західні компанії, які є носіями передових технологій. Годі казати про перспективи України в створенні нових поколінь високотехнологічного озброєння. Високопосадовці визнають, що це ганьба, але грошей все одно немає. Влада не може забезпечити належне забезпечення правоохоронцям.

Однак у будь-якої розсудливої людини заяви про брак грошей викличуть сумніви, особливо якщо вона дізнається, куди зі ангельським спокоєм витрачаються бюджетні кошти. Тут і гелікоптери, і броньовані автомобілі, і бронетранспортери, і катери, і бог зна що ще. Це яскравий приклад того, як влада витрачаються на надлишкові силові заходи,

абсолютно забуваючи про превентивні. На радість виборцям уряд заявляє, що його головний пріоритет – це забезпечення громадської безпеки, а тому великі закупки, на кшталт гелікоптерів і катерів пропускають без проблем. А ось до коштів на превентивні заходи відносяться куди стриманіше. Брак коштів в першу чергу позначається на ув'язнених, наркоманах та інших потенційних злочинцях. Цілком зрозуміло, чому суспільство не поспішає забезпечити їм гідне існування. Але такий підхід пізніше обертається вельми великими витратами.

Нехай ви заощадите пару мільйонів на програмах реабілітації та освіти в місцях несвободи. В результаті цього колишні в'язні (нехай їх навіть не так багато), яких не навчили професії або боротися із залежністю, швидше за знову підуть на злочин, ніж стануть шукати нову роботу. А нові злочини для влади будуть означати ще більші витрати. Оцінити ж ефективність превентивних заходів ні в грошовому, ні в іншому еквіваленті майже не можливо. Хоча, якби отримати цифри на кшталт того, що внаслідок проведення серії освітніх семінарів в школах продаж марихуани скоротився по місту, скажімо, на 25 кг, це мало б неабиякий ефект. Але всі ці цифри – ніщо, у порівнянні з програмами реабілітації наркозалежних. Варто вкласти в них ту ж суму – і споживання знизиться на цілих 100 кг. За приблизними оцінками, превентивні заходи до 10 разів ефективніше, ніж силові (частково тому, що націлені на попит, як і зазначено в попередній частині). Суворая правда полягає в тому, що набагато дешевше вилікувати наркозалежного і знайти для нього роботу, ніж ганятися за ним на БТР.

На сторінках монографії ми неодноразово вказували, що раннє попередження приносить державі куди більш відчутну вигоду, ніж боротьба постфактум³. В іншій публікації звертали увагу, що для цілей криміналітету в'язниці справляються просто чудово. Місця несвободи – це ключове джерело вербування і підготовки нового персоналу, адже на волі відшукати хорошого працівника не так-то просто через особливості нелегального

³ Гладкова Є. О. Стратегія й тактика протидії наркозлочинності в Україні : монографія. Харків : Панов, 2019. С. 108.

бізнесу. Щорічно тисячі людей, від кримінальних авторитетів до пересічних громадян, що шукають роботу і протекцію, починають свій кар'єрний шлях через тюремні ґрати. Для більшості з нас, від президента до прибиральниці, абсолютно ясно, що кидати людину в тюрму за дрібне правопорушення, в цей університет злочинності, є жахливою помилкою. Запроторити когось, хто лише раз помилився, помістити в камеру зі справжніми злочинцями – це повний абсурд. Повинен бути інший спосіб відплати⁴. Влада цілком могла б допомагати молодим людям шукати роботу, а не чекати, поки ті самі знайдуть її – в одному з наркоугруповань. Зрештою, могли б теж трохи витратитися на реабілітацію залежних від рецептурних болезаспокійливих, щоб в результаті вони не пересідали на морфіни – боротися із залежністю від яких куди складніше.

Звичайно, легко сказати, що на вирішення будь-якої соціальної проблеми потрібно більше грошей. Але у випадку з наркотиками їх і без того витрачають чимало – просто витрачають неефективно. Пора б владі змінити пріоритети і перестати скупитися на превентивні заходи.

Помилка 3. Місцеве лікування глобальної хвороби

Наркаторгівля вже давно увійшла в добу глобалізації. Вона стала по-справжньому безмежною і розкинулася на цілі країни, і навіть континенти. Не варто обмежувати боротьбу з нею лише територією окремих держав. Існує безліч прикладів, коли успішна антинаркотична політика в одній державі переносила цей бізнес в іншу. Цей тренд відомий як «ефект таргана»: варто вигнати його з одного місця – і він тут же з'явиться в іншому. Так, у 1990-х роках влада Перу домоглася помітних успіхів у боротьбі з культивуацією коки, яка після цього абсолютно несподівано стала у великих обсягах рости в Колумбії. Через десять років уже Колумбія позбулася цієї

⁴ Литвинов О.М., Гладкова Є.О. Про «кузню кадрів» і реформу системи покарань // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : тези доп. VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 6 груд. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Консультат. місія Європейського Союзу. Харків : ХНУВС, 2019. С. 113-114.

напасті, але тепер знову за рахунок Перу – а ООН знову назвала це «помітними успіхами»⁵. Незважаючи на обидва цих «помітних досягнення», щось не особливо помітно, чого саме вони досягли.

Теж саме відбувається і з транзитом. Україна, як відомо, є не лише кінцевим пунктом призначення наркотрафіку, а й державою-транзитером значних обсягів наркотичних засобів. Територію України використовують переважно як транзитну зону для контрабанди кокаїну з країн Латинської Америки та Європи, героїну – з країн Азії, психоактивних сполук – з Китаю, метадону – з Білорусії та Росії та ін.

Так, територією України проходять канали контрабанди героїну афганського походження до країн Центральної та Західної Європи (т. зв. «Балканський північний шлях») за маршрутом: Афганістан, Пакистан – Іран – Азербайджан – Грузія – Україна – країни Західної Європи або: Афганістан, Пакистан – Іран – Туреччина (Грузія) – Україна – країни Західної Європи та т. зв. «Шовковий шлях» за маршрутом: Афганістан, Пакистан, Іран – Азербайджан, Росія, Білорусь – країни ЄС або Афганістан, Пакистан, Іран – середньоазіатські країни СНД, Росія, Україна, Білорусь – країни Західної Європи. До європейських країн поставляється кокаїн, виготовлений переважно у Болівії та Перу. Латиноамериканські злочинні угруповання активно використовують чорноморські порти, задля налагодження поставок наркотичних засобів за допомогою морських контейнерних перевезень.

Синтетичні наркотичні засоби, зокрема метадон продовжують надходити з території Росії та Білорусі. Традиційно продовжується контрабанда на територію України з країн Західної Європи метамфетаміну, МДМА (екстазі) та ЛСД. Ефедрину і сильнодіючих лікарських препаратів – з Румунії та Молдови.

Якщо говорити про контрабандні канали, то т. зв. «Північний маршрут» поставок героїну (з Афганістану через Таджикистан, Киргизію, Казахстан, Росію в Україну і далі в країни ЄС) раніше дійсно пролягав у тому

⁵ Доклад Всемирного комитета по контролю над наркотиками за 2007 год / ООН. Нью-Йорк, 2008. С. 82.

числі і через Донецьку область. Але також, наприклад, затримувалися наркоугруповання і відбувалися рекордні вилучення героїну, який надходив в нашу країну по «Північному маршруту» через Сумську область. Тобто у нас є і інші прикордонні області з РФ, які можуть використовуватися міжнародними наркоугрупованнями без додаткових ризиків, пов'язаних з бойовими діями⁶.

Не дивно, що влада окремих країн не сильно турбується про проблеми поза межами її території. Наркотики – це транснаціональний бізнес, але до сих пір не існує ніякого наднаціонального органу по боротьбі з ними. Є, звичайно, Управління ООН з наркотиків і злочинності, але воно так зацикло на придушенні виробництва, що начебто просто не помічає всіх недоліків подібної політики. Експерти Управління вітають успіхи кожної країни на цьому терені, і у них зовсім не залишається часу на те, щоб подумати, як мало ці успіхи значать для спільної справи. Якби звичайна ТНК аналогічним чином спробувала прикрити свою збитковість досягненнями на якомусь одному ринку, то її акціонери незабаром почали б замислюватись про перенесення свого капіталу в іншу компанію.

Причина, з якої ця війна до цих триває, полягає в тому, що найбільші «акціонери» ООН – розвинені держави, на які припадає лівова частка голосів, повністю задоволені такою політикою. Країни Заходу, що традиційно споживають найбільшу кількість наркотиків, тільки раді тому, що вся ця метушня відбувається десь далеко від них. Як ми вже відзначали, найефективніше впливати на наркотрафік ближче до кінця ланцюга поставок, коли ціна товару стає особливо високою, отже, його конфіскація завдасть картелю найбільшої шкоди. І все ж небо над Лондоном або Вашингтоном не кишить бойовими гелікоптерами. США і країни ЄС на своїй території війну з наркотиками ведуть куди більш виважено, ніж в інших країнах. Це означає, що влада ставить терпимо до наркотрафіку, поки це не призводить до

⁶ В Україні набувають популярності нові наркотики, які продають через інтернет : інтерв'ю з начальником Департаменту протидії наркозлочинності Андрієм Кіхтенком. *112.ua*. 2018. 4 липня. URL : <https://ua.112.ua/interview/v-ukraini-nabuvaiut-populiarnosti-novi-narkotyky-iaki-prodaiut-cherez-internet-452279.html> (дата звернення : 02.04.2019).

наси́льства. А щодо менш заможних країн, яким не вистачає поліцейської сили, щоб придушити наркоторгівлю, застосовуються санкції. Країни-споживачі, які хочуть не дати наркотикам досягти їхніх кордонів, підтримують найжорсткіші заходи боротьби в країнах-виробниках або транзитерах, абсолютно забуваючи про неефективність такого підходу. У свою чергу, виробники і транзитні країни не розуміють, чому власне вони повинні витратити свої сили і засоби на придушення бізнесу, діяльність якого здебільшого сконцентрована за їх межами.

Зараз країни починають переглядати своє ставлення до наркоторгівлі, і тому є дві причини. По-перше, через те, що поняття «країна-виробник» і «країна-споживач» розмилися, їх інтереси стали збігатися. Наркотики переважно є хворобою середнього класу, і в міру зростання доходів в країнах, що розвиваються, цей самий середній клас починає споживати їх все більше – нарівні з автомобілями, путівками на море й іншими благами. Одночасно з цим виробництво наркотиків в країнах-споживачах теж зростає. Зокрема, марихуану тепер вирощують в безпосередній близькості до споживача. Синтетичні наркотики взагалі можна приготувати в домашніх умовах. І чим більше зростає виробництво в країнах-споживачах, тим сильніше вони усвідомлюють всю неефективність боротьби з самими постачальниками. Дивлячись на вибухове зростання продажів марихуани у себе на батьківщині, американці зовсім забули про радикальне знищення плантацій в Колумбії і вважають за краще її легалізацію. Довідково: вже 20 північноамериканських штатів легалізували марихуану. На черзі й інші.

По-друге, міжнародна антинаркотична політика розвивається під впливом змін в розстановці сил на світовій арені. Бідні країни, що традиційно вважаються притулком для виробників і продавців наркотиків, поступово зростають і набувають все більшої ваги. Так, у 2000 році Управління ООН з наркотиків спонсорувалося на 96% двадцятьма «основними донорами» – здебільшого розвиненими державами. У 2014 році на них припало вже 60 %,

а сума, що залишилася була надана країнами, що розвиваються⁷. Серед них найбільше коштів надали Колумбія і Бразилія, будучи абсолютно незадоволеними силовим вирішенням проблеми. Інші ж країни дотримуються альтернативного підходу. Так, Росія, періодично інвестуючи кошти на ці цілі в ООН, сама проводить досить жорстку антинаркотичну політику. У Китаї міжнародний день проти наркотиків і незаконної наркоторгівлі щорічно відзначається стратами контрабандистів. У країнах, що розвиваються, застосовують не тільки «батоги», а й «пряники», причому останніх в рази більше.

Помилка 4. Не плутати заборону з контролем

Жодна людина, яка на власні очі бачила жахи наркозалежності, не стане підтримувати легалізацію. Так само є аксіомою те, що якщо влада дійсно хоче контролювати наркозлочинність, вивести картелі з гри і захистити свій народ від цієї біди, то заборони – далеко не самий вдалий вибір. Незважаючи на те що світова спільнота витрачає щорічно понад 1 трлн дол, на підтримку заборон, з 1998 року споживання марихуани та кокаїну у світі зросло в півтора рази, а опіатів і зовсім потроїлася. Не схоже, щоб ми домоглися хоч якихось успіхів.

Довгі роки легалізацію підтримували в основному любителі «травички», а їх головним аргументом було те, що марихуана куди безпечніша, ніж безліч інших дозволених речовин, наприклад, алкоголь. Це чиста правда, але для широкого загалу це звучить непереконливо; більшість вважає, що в світі і без конопель (та й інших, більш важких наркотиків) досить небезпечних «розваг». Правда, в останні роки їх позиція дещо змінилася. Тепер в рамках легалізації наркотики розглядають не з точки зору їх безпеки, а, навпаки, шкоди. Іншими словами, контролювати поширення наркотиків і забезпечувати здоров'я суспільства буде куди простіше, якщо

⁷ ООН в боротьбі з наркотиками і оргпреступністю / Международная жизнь. URL: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/386> (дата звернення 23.01.2020).

забрати їх з рук мафії і включити в правове поле.

Як же тоді буде виглядати легальний і керований законом наркоринок? Наркотики тестують на предмет безпеки і міцності, зрозумілою мовою доносять до покупця їх вміст та наслідки, запечатують в упаковку із захистом від дітей і продають в обмеженій кількості особам старше 21 року. Податки надходять до бюджету. Водночас заощаджують на кримінальному переслідуванні. Переконані, що така легалізація не затопить країну наркотиками. У порівнянні з цілковитим провалом антинаркотичної політики по інших фронтах, легалізація марихуани себе виправдовує. У спробах заборонити так звані «легальні суміші» влада лише даремно «ганяє тарганів» і «мене повітряну кульку». Нові заборони породжують все більше майже ідентичних товарів-замінників. Постійні заборони синтетичних наркотиків не тільки виявилися неефективними, а й небезпечними. На заміну відносно безпечним (якщо їх споживати в невеликих кількостях) прийдуть куди менш приємні альтернативи. Набагато безпечніше для суспільства буде дозволити невелику кількість офіційно протестованих «синтетичних сумішей», ніж забороняти все.

Схоже, що навіть відносно важких наркотиків легалізація проявляє себе з кращого боку. Забрати ці речовини з рук картелів варто хоча б через їх небезпеку для суспільства. Взяти, наприклад, той же героїн. Хоча країни Європи вважають за краще про це мовчати, деякі з них – у тому числі Швейцарія, Нідерланди та Великобританія – в якомусь вигляді вже його легалізували. Наркотик, звичайно, не продається на кожному куті, як марихуана в Нідерландах. Замість цього спеціалізовані клініки отримали право виписувати героїн за рецептом безкоштовно для лікування наркозалежних. Ідея полягає в тому, що за допомогою керованого і обмеженого вживання залежні зможуть поступово «злізти» з нього. Найкраще така програма реабілітації поставлена у Швейцарії. Надаючи хворим героїн під наглядом лікаря, владі вдалося знизити їх схильність до

грабежів та інших злочинів на 90%⁸.

Але це ще не все. Позбавивши ринку цих ключових споживачів, програма реабілітації дозволила зробити його куди менш привабливим для наркоіндустрії з точки зору обсягу попиту. Одночасно з цим потужний удар був нанесений і по пропозиції. У деяких пацієнтів героїнова залежність досягла таких жахливих масштабів, що їм доводилося самим продавати наркотик, щоб заробити на чергову дозу. Тепер же вони поза грою: число дилерів в країні помітно знизилася, і рядовим покупцям в Швейцарії стало набагато складніше роздобути героїн. Реабілітація наркоманів, що міцно «сиділи» на ньому, дозволила буквально обвалити ринок. Легалізація наркотику в формі суворого лікування під наглядом лікаря справила такий ефект, про який будь-які заборони могли тільки мріяти.

Цей досвід зацікавив уряди багатьох інших країн. Не маючи жодного уявлення про те, як боротися зі зростаючою в усьому світі наркозалежністю, вони дотепер вперто продовжують сподіватися на силову політику, що довела свою неефективність. З кожним роком її наслідки проявляються все більше. Кількість споживачів наркотиків не знижується, а ряд раніше дешевих сільськогосподарських культур тепер продається за захмарними цінами. Все це тільки на руку злочинцям. «Повномасштабна війна» лише допомогла створити жорстоку наркоіндустрію з оборотом понад 1 трлн дол.

Вже минуло понад століття як людство оголосило наркотикам війну. Але за ці роки нічого не змінилося. Настав час спробувати інші засоби з «усіх доступних», щоб боротися з наркобізнесом. Якщо уряди не змінять антинаркотичну стратегію радикально, умови для бізнесу мафії і далі залишатимуться сприятливими.

Навіть у кращі часи владі доводилося докладати чималих зусиль, щоб

⁸ Опыт Лозанны: не вылечить наркомана, так хоть помочь! / Swissinfo. URL: https://www.swissinfo.ch/rus/%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%8C%D0%B1%D0%B0-%D1%81-%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BC%D0%B8_%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8-%D0%BF%D0%BE%D0%B4-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%BC--%D0%B2-%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B5-%D0%B4%D0%BB%D1%8F-%D0%B8%D1%85-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B5%D0%BC%D0%B0-%D0%B2-%D0%BB%D0%BE%D0%B7%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D0%B5/44477914 (дата звернення 23.01.2020).

придушити глобальний наркобізнес. Картелі дійсно є природженими майстрами в обході найрізноманітніших законодавчих заборон. Однак феномен «легальних наркотиків» – це зовсім інша історія. До цих пір найбільшу складність становило виявлення злочинців і припинення їх діяльності. У цій же галузі наркоіндустрії ніхто закон не порушує. Вони просто його випереджають. І як же владі впоратися з цією напастю?